

DOMEKA ZARATE

**Lugiña deitzen yako luía erabili ta landuaz bere
ogibidia irabazten daunari**

Laiariak angelusean (Jose Arrue, 1930).

DOMEKA ZARATE (1878-1954)

1878ko irailaren 12an jaio zen Domingo Zarate Berroya Iurretako Bargundia (*Berroid-xena*) baserrian. Erljio ikasketak eginda, Diman eta gero Zornotzan egon zen abade. Nekazarien aholkulari ere ibili zen Trañako Isundegi (*Ixundi*) baserri-eskolan. Abertzalea zen eta, 1937ko ekainaren 1ean Portugaletetik itsasontziz irtenda ihes egin zuen La Rochellera.

Jose Antonio Agirre lehendakariak, *De Guernica a Nueva York pasando por Berlin* liburuan, Aita Domekaren zurrungak aipatzen ditu. Domeka Lovainako monasterio benediktino batetan zegoen naziak Belgika inbaditzen hasi zirenean, eta hango prioreak alde egiteko eskatu zien han gordetakoei. Belgikar soldaduek Domeka parakaidista nazia izatearen susmopean detenitu (maletan laborantza liburu alemanak topaturik¹), eta fusilatzekeo apartatu zuten, ozta-ozta libratu omen zen heriotza-kondenatik. Hagatik harrezkero egiten omen zuen, nazien bonbapean ere, lo lasai eta zurrunka.²

Ildebrando Antoniutti monsinoreak autoritate frankistekin egindako akordioari esker itzuli zen Domeka etxera. Harora deserriratu zuten. Gero Dueson egon zen, Sondikan eta azkenean Durangon. Kurutziaga kalean, hil zen 1954ko ekainaren 21ean iloba baten etxean.

Idatzi, agronomiaz egin zuen. 1920-21 urteetan, *Jaungoiko-Zale* aldizkarian, «Lugin gauzak» argitaratu zituen, *Bargundi* sinadurarekin, bizkaieraz. 1924an sei artikulua idatzi zituen *Argian* «Baserri-etxiak» atalean, *Bargundia* izenordearekin gipuzkeraz. Eta 1932an bederatzi artikulua *Ekin* aldizkarian «Lugintza-gayak» izenburuarekin; 1930-1931 urteetan ere sinatu gabeko artikulua batzuk agertu ziren, «*Lugin-gayak*» izenburuarekin, bereak seguru asko. *Arratiako Deya* aldizkarian ere idatzi zituen laborariei laguntzeko artikulua.³

Jaungoiko-Zale aldizkariako testuak dira ondorengoak. Bertako euskaraz idatzita, garaiko joera garbizaleak zipriztinduta. Zuzenketarik gabe, ia literalki transkribatuko da bere idazkera.

 132, 135, 151, 157

1. «Como entre las muchas fantasías que se contaban una de ellas era que los alemanes descendían en paracaídas disfrazados de curas, el pobre Domingo fue declarado paracaidista a pesar de sus años y de sus kilos...»

2. «Las noches transcurrían con relativa calma, pues ya nos habíamos acostumbrado al ruido del bombardeo lejano. Más nos costó acostumbrarnos a los ronquidos de uno de nuestros buenos sacerdotes, que dormía beatíficamente sobre el santo suelo. Seguramente, para el padre Domingo, aquel duro lecho con todas sus incomodidades tenía más encantos que una de las últimas noches pasadas en territorio belga...»

Jose Antonio Aguirre, *De Guernica a Nueva York pasando por Berlin*, FOCA Ediciones, Bilbao, 2004.

3. Domingo de Zárate y Berroya, *La casería vizcaina: lo que es y lo que debe ser*, Fundación Agrícola Aguirre, Bilbao, 1925.

LUGIN GAUZAK⁴

Lugin gauzak zeintzuk ete-dirian

Danak dakije, arija lantzen daunari argiña deitzen yakola; ba, bardin-bardin, lugiña deitzen yako luña erabili ta landuaz bere ogibidia irabazten daunari; eta, alan, lugin-lan, zeregin ta arazuak lugin-gauzak dira ta deitzen yake. Bada, etxaguna zein maizteña (eñentadoria) ixan, lugiñak ainbat zeregiñetan arduria euki biar dau, lan askotan burua ipiñi, ainbat arazu artu, itz baten esateko, beredin (askotan) gauzatan aitu biar dau luñetik ogibidia atara ta ondo ibiliko ba-da; ze, soluan, kortan eta basuan zer-galdu asko ta gora-bera andikuak daukoz. Solo-luñen zelatasunak (kalidadiak) jakin biar dauz; luña erabilteko asmau dirian golda, atxur eta beste luñ-lankiñen (erreminten) bari be jakin biar dau, eurokaz egiten dirian luñ-lantziak edo solo-gijetak⁵ ze onura, eñeztasun eta merketasun dakañden ondo ezagutzeko. Gaur-eguneko lugiñak eztau naikua korta-satsen bari bakañik jakitia; bai-dira beste ari-sats eta luñ-ongañi asko; eta lugin zolijak euren zelatasunak azteñtu ta igañten eztau atzera egon biar, onetara solo ta bedañ-zelayak zetara ariñago ta merkiago emokoñ-emokoñak egin ete-leikezan ikasteko.

Ezin esan lei azi onak laboriak artzeko dauken gorabera ta gañantzija (inportantzija). Azitik datoñ landaria, esan oi da; eta landara onak arnari⁶ (frutu) ugarijak dakaz ondoren. Beraugaitik azi-bereztuten (bana-banakuak apartetan) ardurarik zintzuen aipinten daun lugiña geyen-geyenian poztuko da bere soloko labore edetai begira; bestela, bariñ, safi askotan oi dana, azi erne-bakua edo bada-ezpadakua erein daulako geratu da lugiña labore barik, landara keto ta erkin⁷ utsakaz.

Abere-enda (eñaza) asko dira bai abelgoñijetan zein urdien (txañijen) artian, batzuk esnerako onak, beste batzuk bíañerako edo gixenduteko egokijaguak; onexek ezagutu ta etxeratzen alegindu biar dau lugiñak. Enda onurakoñ ta obaritsuak edo beintzat gure arteko abelgoñirik onenak bereztuten (bana-banakuak apartetan) asten badira gure lugiñak, orduantxe ba aberetaldiak (ganaderijak) benetako auñerapena egingo daula gure artian. Baña, ezta naikua abere asko ta enda onak kortan sañtutia, euroentzako jateko ugari, merke ta egokijak zuzentzen edo etxian añten ezpa-dira, edo korta zikin, iguingañijetan, gexuak galtzeko añiskuban, ipinten ba-dira.

Eten-bako alegiñak egin biar dira mintegi ta landaraen goraberak gañantzitsubak dirala lugiñari erakusten; bada, lugiñak mintegi ta landaraen zaletasun argija añtzen

4. *Jaungoiko Zale*, 1920-01-16, 14-15 or.

5. *Gijeta*: gida, lurra lantzeko programa.

6. *Arnari*: R. M. Azkuek, Mariano Mendigatxaren testu bat oker ulertuz hiztegitatu hitza.

7. *Keto*: geldi, mozolo. *Erkin*: ahul.

ba-dau gure basuak, sagastijak, makazti ta mastijak be indařtsu iraungo dabe: mintegi barik, esan oi da, ezin zugatzik jaři lei ez sagastirik barieztatu.

Luginen arazuetan sařtzen dira bai-ta-be baratz lanak (ortu-lanak) ořotegi ta erlategi-zeregiřnak; ba, lugin zintzo ta zolijak onetariko edozein gauzagaz, ez-ordu bai-ordu,⁸ urtiaren goyenetik bařenera ainbat lauko⁹ edeř etxeratu leike.

Ona emen lugin-lan, egikixun eta arazuak, geyen-geyenak beintzat, ixentauta. Guk, zelan edo alan, danak batera aituten emotiařen LUGIN-GAUZAK deituko dautsegu.

Nortzuk garian eta ze asmu dogun

Ezkara inkiřneruak, ez perituak ez jakitunak luř-lanetan edo lugin-gauzetan, lugin-gauza-zaliak bakař-bakařik.

Ezta gure asmua lugin-gauzak azteřtu edo sakondutia, garbi azteřtuta, ondo sakonduta eta argi azaldu-ta diran lugin-gauzatxubak, zelan edo alan, zabaldutia, ta lugiņei, men-menik,¹⁰ eurok onduen aitu leyen eraz adierazotia bařo. Lau edo bost lugin-gauza-zale batu ba-gara, eztogu beste ezetariko asmurik: eta Jaun-Goikua lagun.

BARGUNDI

LUGIN GAUZAK¹¹

LUSAGAŘA (PATATIA)

Nundik eta nortzuk. Ugari erein biař da. Luřa. Satsak. Azijak. Erein. Jořatu. Gořiņa. Etxeratu.

Nundik eta nortzuk

Ezta gixaldi asko lusagařa gure artian agertu zala; ba, orain eun eta beřogetamař urte inguru ereiten asi ziran. Amerika'tik, obeto esateko, Chile'tik ekaři eben arnari (frutu) onuratsu ta gařantzitsu au. Eskeřak iru gixon jakitunen alegiņei lusagařa Europa 'n sartu zan. Ecluse, Olivier eta Parmentier, onexek iru pantzetařok,¹² batez

8. *Ez ordu bai ordu*: 'ordu guztietan', 'atsedenik gabe'.

9. *Lauko*: txanpon bat, quarto, lau marabediko diru zaharra.

10. *Men-menik*: 'apaltasunez'.

11. *Jaungoiko Zale*, 1920-02-01, 22-23 or.

12. *Pantzetar*: frantziar.

Laiariak Landakon (Germán Zorraquin, argazki koloreztatua).

be irugařena, alegindu ziran ezin geyaguan, euren jakiturija ta etenbako lanakaz, lusagařaren goraberak azaldu ta erakusten.

Saři edo geyenetan jazo oi dana, orduan be lugin siřesgogor asko zan batian-bes-tian. Geyen-geyenak auřka (kontra) egin eutsen lenenguan edo beintzat abegi oso txařaz landara betař au artu eben. Luřpeko sagařok janari merke ta gozatsuba ixan biař ebela ezin jaken euren burubetan sařtu; onexegatik, ez gitxi ez asko, euren solue-tan ez eben erein gura. Baņa aiatatu diran iru pantzetařak, ekiņen-ekiņez, eragozpen guztijei goitik egin da, euren asmo zorijonekua indařtu-ta, ija-ija bete-ta, ikusi eben. Euretatik bikaņenak, orain eun da zazpi urte il zan Parmentier luřlan-jakintzetan zoli ta azkařak, Parantze¹³ guztija arakatu eban lusagařaren onurak adierazo ta zelan erein biař zan erakusten. Eta, egiz, beronen egipen argi-sutsubak lugiņen buruba ta besuak be, lusagařaren alde z jarri euzan. ¡Axe bai zala gixon jakitun eta adoretsuba! Ařezkero lusagařa, astiro baņo ezpada be, bazteř guztijetan zabalduaz dua.

Ugari erein biař da

Gure inguruban, Bizkaya'n beintzat, lusagař-arluak txiki-labuřak ixan oi dira. Baratz edo ortu-zatitxo bati asko deritxue batzuk; eta beste batzuk solo-goyen ala bařentxo bat geyen-geyenian; baņa arto, gari edo nabo-arluak besteko sařa lusa-gařentzako, banakaren batek edo iņok bez. Eta dirudijanez, urte luziak igaroko dira, artotara botaten daun besteko arlua lusagař ereiten asi orduko gure lugiņa; ba, orain

13. *Parantze*: Frantzia.

eun urteko siñesgogoñen senide edo gara ondiño, ta ganera oiturak aldatzia oso gatxa ixan oi da edonun. Onetarako lugiñari sañtu biañ yako buruban, eta bijotzian be bai, lusagaña beretzako ogija edo artua bezin biañ-biaña daula goiz-gabetarako, au da, goizarija (armozua) zein apartija egiteko; eta ganera onura andi-andikua aberientzak. Bada, lusagar ondo egosijak azpilan (patelian) gozo-gozuak diralarik, abelgoñi zein urdiak (txafiak) gixentzeko aukerakuak dira; eta, aulan, onenetarikotzat etsi biañ leukez lugiñak. Nabo-arlua lei-baltzak usteldu edo, biañ bada, eduñtza luziak estaldu ba-dayo,¹⁴ lusagañ pìlo andija etxeratu daun lugiña ezta erruki ixango.

Ganera, orain eun urte ez-ekijezean gauza on asko ta onurakoñak lusagañetik ataraten dira gauñ-egunetan. Ona emen, beste askoen artian, bi edo iru beintzat ixentau-ta. Lusagañ-mamiñetik ataraten dabe koipe edo un¹⁵ zuri bat, jaki mueta (klase) askoendako ongafirik indañtsubena. Ingi-oria (papel-masia) gogoñtzeko ta arkondara zurijari brist-brist eragiten¹⁶ dautsen almidoia be, ugari dau lusagañak eta beroneri ataraten dautse. Argi-egiteko nai edozein gauza berotzeko egoki-egokija dan ugoñkija (alkohola) lusagañaz egiten dabe. Bene-benetan esan daike ba, lusagañaren etekiñak (probetxuak) edozein aldetatik begiratuta gañantzi andikuak diriala; eta onexegatik sayatu ta alegind'u biañ dau lugiñak ez bakañik landa-zañak eta sasitzak atxurtzen baita solo bafijak egiten be arlo zabal-zabalak erein eta lusagaña ugari artzeko.

LUGIN GAUZAK¹⁷

Luña

Lusagaña beste edozein landara lez, luñ-egokijan erein ezkeru ugari ta ona añtzen da; eta al-dan luñik egokijenian ereten ba-da geyago ta obia egin oi da. Au eñaz esan eta aitzen dau edonok, baña egiten ezta ain eñaza.

Ardurarik zintzuena imini biañ dau egokitasunaz gauzak atondu gura dauzenak; ba aulantxe bakañik, egokitasuna begijen auñian daula lanian diañdunak, bere asmu ta egikixunatzaz ondo urteten dau geyenez, ta onetariko langiña obari ugarijak poztuta ezta aspertuko esku-artian darabiñan arazuaren goraberak alegiñez betetzen.

Egiz, neketsuba da, gauzak egoki iminten, egikixun bakotxa berari dagokijonaz eralduteko (formetako) inguru askori ondo begiratu biañ yakolako. Augatik, gogua

14. *Estaldu badayo*: estaldu badagio, estaltzen badu.

15. *Un*: muin.

16. *Brist-brist eragin*: distira atera.

17. *Jaungoiko Zale*, 1920-03-02, 38-39 or.

ta astija daunari bidia zerbait eřazagotuteko egin oi dira lugin-arazuetzaz be zeregin bakotxari ondo datorkijozan atzalbenak (esplikaziñuak); eta beraugatik, lenengo, luř-mueta (klase) nagusijenak ixentau edo azalduta, lusagafarentzako egokijen diranak esango doguz.

Etxebazteř gitxi, edo bapez, ixango da bere soluetan luř bařdin-bařdiña dauna; bost edo sei solo lantzen badira, biař bada bi eztira luř bařdindunak, eta ba-liteke solo baten bertan egal batetik bestera aldia egotia. Au dala-ta, ezta esan-biařik, solo-bařena egokijagua ixan leikela azi batzuentzako ta solo-goyena beste azi edo landaraentzako. Gařantzitsuba da ba lugiñentzako euren labore-soluetako luř-muetak ezagutzia, egokitasunaz landu ezkeru azi egokijak eret'eko. Ona emen ba atzalben batzuk luř-mueta nagusijenak ezagutzeko.

Labore-luřa edo lan-luřa sakondu ezkeru geyenian, edo beti, atal, zati edo alde bi agertzen dira; gana ta azpija, obeto esateko, gane-luřa ta azpi-luřa edo lurgana ta lur-gain azpija. Lurgan berberan be, sendo ala gizena danian, alde edo zati bi ixentau leikez; bata atxuř, laya ta goldiaz, azpikua ganera eraginda, lantzen dana, ta bigařena, beti geldi daguana, atxuřak, layak edo goldiak astintzen eztaulako baña luř-lankiñokaz landu ez ařen, landara batzuen susteřak eltzen dira ta euren alikaturerako¹⁸ (alimenturako) biař ixaten dabezan onurak bertan aurkitzen dabez.

(*Dařaike*)

BARGUNDI

LUGIN GAUZAK¹⁹

Labore-luř guztijetan lau gaiki (elementu) onexek agiri-agirijan ezagutu ta ixan oi dira: buztña, aria, karia ta ustela edo lukorotza; eta lau gaiki oneik askoka edo gitxika alkařegaz nastau-ta luř-mueta berarizkuak (espezialak) egin eta eraltzen dabez, ta aunetara deitzen yake: buztin-luřa, are-luřa, kare-luřa ta ustel-luřa edo lukorotza. Ona emen lau luř-mueta ezagunenak edo beintzat nagusijenak.

Beti goguan euki biař doguz labore-luřari bere ixatia emoten dautsen lau gaikijok, eta ez iñoz bere aiztu, edozein luř-mueta bat eztala besterik ixentau diran lau gaikijoen alkařegazko naste bat baño; itz baten, buztñak, ariak, kariak eta luř-ustel edo lukorotzak, askoka edo gitxika alkařegaz nastau-ta, sortu ta eraldu dabela labore-luřa.

Agirijan daguan edozein gauzak bere ixakija (naturalezia) erakusteko beti emon oi dauz zelango edo alango erakuski ta ikuřak (señaliak). Aitatu diran labore-luřaren

18. *Alikatureako*: elikadurarako.

19. *Jaungoiko Zale*, 1920-03-16, 45-47 or.

lau gaikijak be alantxe ezagutzen dira, bakotxak ikuí ta zelatasun (zelangotasun) bere-beriak euki ta ageítzen dauzelako. Ariaren zelatasunak eztau zer-ikusirik buztinaren edo lukorotzaren zelatasunakaz, berarizkuak diralarik alde andija daukielako euren artian. Ganera, nastauta egon-aíen, ainbeste bideí aitatu doguzan labore-lufaren lau atal edo gaikijok, naste edo alkafkuntza ori neuí baídinetan egin eztalako, gaiki edo atal gorengo ta urtenenak begiztatu-ta (ezamiñaute) naikua efáz ixentau leikez solo bakotxeko luf-mueta berarizkuak. Eta alantxe, buztíña geyen edo urtenen agiri ba-da solo baten, buztin-luf-solua ixango da ta deituko dautsogu; aria ba-da soluak gorengo edo geyen daukan gaikija (elementua) orduban are-luf-solua ixango da ta deitu biaí yako, bere ixakijaren (naturaleziaren) atal nagusija aria dalako. Bardin-baídin esan leike karia ala lukorotza geyen ta urtenen daun soluatzez. Orain arte luf-muetak ixentau doguz gaiki bati bakaí-bakaíik begiratu-ta; baña, efáz uleítu ta aitzen da, beste bi edo iru gaikijen urtenentasunari ala gorengotasunari begiratu ezkerro beste luf-mueta batzuk be efáz ixentau leizala, obeto esateko, alan ixentetan dirala. Buztíñen ufengo aria geyago ba-dau soluak, karia ta lukorotza baño, ordu-ban buztintsu-aria-lufa ixango da gure labore-lufa; aria gorengo ta buztíña urrengo geyen daguana ba-da, gure solo-bazter ori are-buztintsu lufa ta deitu biar yako; eta baídin-baídin beste atal edo gaikijari begiratu-ta.

Eta aulan, norbaitek esan ala entzuten daunian urlija ala berendija soloko lufa buztintsu-are-kare-ustela dala, aitu biaí da, luf ofek buztíña daula geyen eta lukorotza gitxien, beste gaiki bijak aria eta karia bigafén eta irugafén urtenen dauzalarik.

Azkenez, luf-mueta aunek ganetik azpíra daben lodijera azteítu edo neuítu ezkerro, araberratu (klasipikau) leiz aunetara, atxufaz jota labore-luf azpíja efáz ageítzen ba-da luf meia edo argala; layakaz edo goldiaz lantzen danian luf-azpíja zerbait agiri ba-da, erdi-me erdi-gixena; baña goldiaz nai layakaz ondo jo-ta sakondu afén luf-mueta berbera baño ageítzen ezpa-da, luf mamintsu ta gixena ereizten yako luf auneri.

Oin ba, lau gaikijen zelatasunak banan-banan zerbait azaldu biaí dira, bakotxaren erakuski ta ikuíak zelan-edo-alan ezagutu-ta edozein labore-luf zetarikua dan igaíten edo beintzat antz-emoten jakíteko.

Buztinak, uts-utsa edo garbi-garbija danian, margo zuri-zurizkia oi dau, baña geyen-geyenian buztíña ori-gofíztia ageítzen da beste meadun (metaldun) naste edo gaikijen batzuk, gitxika ba-da be, batu yakozalako. Ura aftzen eta irukíten (iragoten) ezta buztíña langorik, ba urez asetzeko bere aztaren (pisubaren) lautik ija iru ur biaí dauz, obeto esateko, euneko irurogetamaígaíena ur-utsa iragon lei. Au dala-ta buztin ezua²⁰ iranzkoí²¹ ta labankoí ixaten da toki guztijetan; iranzkoí dan

20. *Ezo*: heze.

21. *Iraskor*: eranskor, itsaskor.

Trañako nekazaritza-eskola (Postaleko argazkia).

aldez miñari, eskubei, oñei, atxur laya ta beste edozein luñ-lankiñei oratzen dautse ta gogoñ oratu be; augatik, buztña ora berarizkotzat tayuak (pigurak) egiteko euki oi dabe umiak eurak: labankoña dan alde, atzazkalak, atxufa edo layak nai goldia azañtzen ba-yakoz, igoñtzi dautsen une guztijetan bris-brist egin oi dau luñak; legoñtu ezkeroko gogoñ-gogoñ jañten da, ta beingo-baten, itzebagiz²² bete-ta, añakaltzen asten da; onexegatik, legoñtñan lantzeko gatxa dalako ta ezo-aldijan labanegija aberiak eta luñ-lankiñak erabilteko, buztñari luñ gogoña ta likiña deitzen dautse; baña, beste aldetik, aro-onian landu ta gijetan ba-da, ura ta satsak ondo be ondo iraukiten²³ dauzalako, buztin luñetan labore onak ikusi oi dira ta augat'ik luñ emokoñak be egoki ereizten yake.

Aria tayuak egiteko ezta gauza, ura añtzen eztaulako edo ura añtu-ta be, arin-arin irezten yakolako: eskubaz iguñdi ezkeroko latz-latz ta gogoña ereizten yake beti are-luñei; lantzeko eñaz-eñazak, ezta-be mukilik-eta,²⁴ beruaz beruak, otzian otzak eta bete-betian lur arin eta ilak ixaten dira; augatik, eta batez be ura ez satsik iraukit'en ez-aldabelako, are-luñak eztira labore-luñ onak ez luñ emokoñak.

Karia ezta besterik karatxaren autsa edo karatxa austu-ta baño. Kare-lurren margua zurizkea ixan oi da ta augatik edonun agiri da zelako margua euki daroien²⁵ karatxaz estaltzen diran bidebañijak eta euroetako lupatza ta autsak: margo zuriz estaldu-ta diran gauzei beruak nekezago ikera eragiten dautse-ta, beraugatik kare-luña

²². *Itzebagi*: itzebaki, arrakala, pitzadura.

²³. *Irauki*: kontserbatu, gorde.

²⁴. *Mukil*: mokil, mokor, lur zati trinkoa.

²⁵. *Euki daroie*: eukitzen dute.

be nekez berotzen da eguzkijak jo-añen. Berez gogoñak ixan añen, landuteko eztira gatzak mokil'a baño autsa geyago dabe-ta. Euri ostian eguzkijak bat-batera joten ba-dauz kare-luñak, euroen gania edo azala nañu gogoña lez jañten da, ta ez ura irezten ez landarei ernetan ixten dautse. Kare-luñan ura ta satsak arintxu iges egiten daben añen, labore-luña apatz-apatz²⁶ iminteko, batez be buztina ba-da, ta gozatzeko, karia gaiki on-ona ta aukerakua beti ixan oi-da.

Lukorotza soñtzen dabe barazki (beketalak) edo saskara usteldubak: suster, oñi, azal, muskil eta onen antzeko beste ondakiñak urak eta beruak joten ba-dabez berez-berez usteltzen dira ta astiro-astiro ustelkiñok luñaz nastau-ta euroen margo ilun-baltzungia ezañten dautse: luñ-ustela berez año, astina ta biguna da; ur-zalia, baña nekez urtzekua ta otza, edozein barazki edo landaraentzako ta beste luñ-muetak onduteko gaiki egokijenetarikua da lukorotza; luñ-ariñak astundu, astunak arind'u, gogoñak bigundu ta legoñak ezotzeko berariz-berarizkua dalako. Augatik, gaiki bakotxa banan-banan artu-ta oker-utsuna asko ta andijak dauzanañen, bi edo iru, obeto laurak, alkañegaz nastau-ta labore-luñik onenak soñtu ta eraltzen dabez. Eta beraugatik lugiña zintzo-zintzo alegind'u biañ da naste ta alkañkuntza onexek bere etxebazteñeko soluak biañ-biañezko neurrijetan euki dagijentzat.

Azkenez, labore-luñak azteñtu ta ezagutzeko bai-dago bide eñaza, gañantzitsuba edo ziuñ-ziuña ixan ez añen. Ona zelakua dan berau edo zetara luñ-mueta bat azteñtu leikian. Ozpin (biñagera) indañtsu apuñ bat, leyañezko ontzitzo bat urez beteta ta eskubete luñ-bifinñu naikua da ta ezta besterik biañ. Luñari ozpiña ixuri (bota) ondoren ezetariko luñunik edo anpulturik soñtzen ba-da, luñ oñek kare-gaikija zeñ edo zeñ bai-dau. Luñ-autsori uretara bota-ta laster igañiko yako ezeñ juañ dan ondañera, zeñ geratu dan ganiañ eta zelako margua añtu daun urak. Ur-ganiañ edo gane-al-dian igerijañ (ugeñiañ) dabizañ zamañ baltzungiak luñ ustela adierazoten dabe; ura goñiztatu ba-da luñak buztina agiri-agirijañ dau; ondañeko tontoñ txikijeñ latz gogoñak ereizten ba-yake are-luñenak dira ta bigun zurizka antzekuak agiri ba-dira kare-luñenak edo ixango dira.

(*Dañaike*)

BARGUNDI

26. *Apatz-apatz*: bigun, emankor.

LUGIN GAUZAK²⁷

Ixentau dira, ba, luŕ-mueta nagosijenak eta baita euroen zelatasun eta baldintzak zer-edo-zer azaldu be. Oŕezkero, ba, edonok esango daula deritxogu, eŕaz uleŕtzen da-ta, ain alde andidun luŕ-gaikijak ezin ixango dirala ixan indaŕ bardindunak ez egokitasun bardiñekuak landara guztijentzako; ba, azi ta landara aŕtian alde andija da euroen ixate ta azkereak biaŕ dauzan jaki-gaizkijei begiratu ezkero. Eta beraugat'ik gaŕantzi ta ardura andikotzat edozeñek etsiko daula uste dogu luŕ-mueta bakotxa zein landara edo barazkijendako egokija dan zerbait jakin al-ixatia. Aunetarako, ba, ona emen zertxobait ariñian baño ezpa-da be; ba, lugintzako gauza edo gai sakonetatik bat eta biaŕ bada gaxena, auxe dala esan lei.

Luŕ-mueta osua edo labore-luŕ osua au da, lau gaikijak aria, karia, buztña ta lukorotza, bakotxa bere neufijetan, dauzan solua edozein azi ta landaraentzako da on-ona; baña ez alan beste luŕ-muetak. Aza, udarbi (eŕemolatxa) ta baba baltzendako buztña geyenetan egokija da: are-luŕa udabaŕijan barazki goiz goxetikuak aŕtzeko: kare-luŕa azilekadun landaraentzako aukera-aukerakua: eta lukorotza, batez be kariaz gozatu-ta ba-da, edozein barazkijendako da on-ona, baña egokijena azilekadun bedaŕki (bedaŕ antzeko) landaraendako. Baña onetarako obeto ixan oi da, ta alan egiten da azi edo landara bakotxari ondo dagokijona banan-banan aztertutia.

Lusagaŕa luŕ-mueta guztijetan aŕtzen da, baña ugari ta ona egiteko egokijen dagokijozanak buztintsu-aria edo are-buztintsu luŕak dira. Baña lusagaŕa eret'eko etsi edo autu dan solua are-buztintsu ala buztintsu-aria ixan aŕen, luŕ-mueta onek toki legoŕak, ezoegijak edo otzegijak ba-dira landara onentzako eztira egokijak. Luŕ ezoegijan edo urtsuban, ubidiak egin aŕen be, azten dan lusagaŕa goŕin eta beste zetaka²⁸ askok joko dabe ta alan eldu baño len ofijak eŕe ta ketoturik geratzen da; ba-liteke legoŕte-urtian-edo onak egitia, baña aŕiskuko gauzea ixango da geyenian. Luŕ legoŕian baŕiz ale edo garaun txiki tximuŕak egin oi dira; eta otz-otza ba-da luŕ ori, nekez erneko da, biaŕ ba-da erne orduko usteldu ta erne ondoren lei edo iñuntz²⁹ gaŕatzen bat egin ba-dai³⁰ galtzeko zorijan aurkit'u oi da. Au dala-ta urtokijetan eta bizkaŕ legoŕetan lusagaŕa eretia ezta ondo.

Dana dala, are-buztintsu ta buztintsu-are luŕok be lusagaŕa ugari ta ona aŕtu gura ba-da luŕ mamintsu, ezo-samaŕ ta apatz-apatzak ixan edo autu biaŕ dira. Mamintsubak edo beintzat erdi-gixenak ezpa-dira ondo ixango da luŕagaz lukan³¹

27. *Jaungoiko Zale*, 1920-05-01, 73-74 or.

28. *Zetaka*: itsatsirik geratzen den lohitasuna, orbana.

29. *Iñuntz*: iruntz, ihintz.

30. *Egin badai*: egin badagi, egin badeza, egiten badu.

31. *Lugan*: lurgain.

txikitxubak egitia ta lugantxu ofen erdi-erdijan lusagaía eretia; aulan egin daroia lur azal ta meietan; ba onetara azi-zulo bakotxak eukiko dau luf pila andija inguruban eta aulan landara sustefak be toki zabal-sakona bial dan bestian azteko. Lufak ezo -samaíak ixan biar dau; ba, auferatxuago atzaldú dogu legofak eta ezoegijak ez dirala egokijak; baña lusagaía arnari (frutu) urtsuba dalarik, ura jakitzat euki ta artutia bial-biaía dau, ta beraugatik luf ezo-samaía ixan bial daula agiri-agirijan da. Ganera apatz-apatza iminten alegindu bial da; ona emen zegatik. Lugin guztijak, bial ba-da, eztabe jakingo lusagaí-landariak enda edo mueta biko sustefak dauzala: batzuk dira gixenak, zurizkeak, bixaí-bakuak eta labufaguak, eta beste batzuk luziak, meiak eta bixaídunak: sustef luze-bixaídunakaz lufari oratu ta bertatik, azteko bial dauzan jaki -gaiki guztijak, ataraten dauz lusagar landariak; beste sustef gixen-zurizka-labufetan soítzen dira lusagar-aliak (garaunak). Beraugatik, ba, onek sustef zurizka bixaíbakuok ezpa-dabe bial daben nasaitasuna, ez dira gixenduko, labuf-labuf geratuko dira ta au dala-ta lusagaí aliak, asko ta asko soítu barik edo soítu eziñik geratuko edo-dira. Onangorik jazo ez dedin bial-biaía da autu dan solua aúfetijaz apatz-apatz jaítia, ba luf sopin-momofian ezin ixango dabe tokirik egin sustef bigun zurizkeak eta gitxiago lusagaí-aliak. Eta aunetarako egikixun bial-biaíekua da ilabete edo ila bi aúfetijaz solua goldatu edo layatzia, luf axatu daten; eta negutian ixaten diran axe, euri, lei ta edufak efe, samufu ta gozatzen dabe, obeto esateko, apatz-apatz iminten dabe ta aulantxe jaítan da egoki-egoki lusagaía eret'eko.

(Daíraike)